

Старо српско издаваштво (1494-1918)

Прве књиге на српскословенском језику објавио је Ђурађ Црнојевић у својој штампарији на Цетињу (или Ободу) 1494. Била су то два Октоиха 1494, Псалтир и Молитвеник 1495. и једно Четворојеванђеље 1496. Штампар свих ових књига издатих на последњој слободној српској територији био је Макарије. Другу штампарију основао је Божидар Вуковић у Венецији где је објавио "Службеник" 1519, „Псалтир“, у два дела, 1519. и 1520. и „Зборник за путнике“ 1521. После његове смрти издавање књига је преузео његов син Вићенцо Вуковић, који је успешно радио све до 1561. Нешто касније Вуковићеву штампарију, у своје време цењену и због доброг отиска и квалитетног повеза, преузео је „неки Јаков из Камене Реке“, који је објавио „Зборник“ 1566, а после и Которанин Јеролим Загуровић који је објавио три или четири књиге између 1569. и 1572.

На крају је стару Вићенцову штампарију прво преузео 1597. Антониоа после Бартоломеј Ђинами који је објавио „24 издања на српском језику, међу којима и један скупозени Псалтир (1638).

У првој половини шеснаестог века, у исто време када је у Венецији Вуковић почео да издаје књиге, и широм Србије се по манастирима оснивају мале штампарије и почињу да се објављују богослужбене књиге. Прву такву штампарију основао је 1520. Божидар Горажданин „из рода Љубавић“ који је са своја два сина издао 1523. три књиге: „Службеник“, „Псалтир“ и „Молитвеник“. У штампарији манастира Рујан Макарије је одштампао „Четворојеванђеље“ 1537. техником дрвореза, у Грачаници је 1539. издат „Октоих петогласник“, у штампарији манастира Милешева 1544. објављен је „Псалтир“ и 1546. „Молитвеник“. У другој штампарији манастира Милешева објављен је 1557. „Псалтир“. Штампар Мардарије је после пропасти Београдске штампарије основао у Мркшиној цркви нову штампарију у којој је објавио две књиге: „Четворојеванђеље“ 1562. и „Триод цветни“, 1566. У последњој средњовековној српској штампарији, штампарији Стефана Скадранина у Скадру, одштампан је „Триод цветни“ 1563.

У Београду, у штампарији кнеза Дмитровића, коју је после његове смрти преузео Иво Гундулић, трговац и продавац Вуковићевих венецијанских књига, „трудом монаха Мардарија из Мркшине цркве“ издато је 1552. једно "Четворојеванђеље".

Какво је било пословање ових наших најстаријих издавача и штампарија, није познато. Знају се само цене књига. Рукописно Јеванђеље је вредело 500 аспри, или приближно 10 дуката. За свој штампани Минеј Божидар Вуковић је тражио 3 дуката, а за Псалтир 1–2 дуката. Дукат је у то време вредео колико једно теле, или 2 овна, 5–8 јагањаца, док је во стајао 2 дуката.

После пропасти српских манастирских штампарија и велике кризе

венецијанских издавача изазване сталним ратовима и унутрашњим превирањима у првој половини седамнаестог века црква је за своје литургијске потребе почела да користи руске штампане књиге. Њихово ширење поспешио је и митрополит Викентије Јовановић 1732. доношењем Посланице свештенству у којој је наложено да „сваки парох мора да има пет обавезних књига: Нови завет, Катихизис, Десјатословије, Службеник и Требник и то искључиво московског или синодалног кијевопечарског издања“.

Бакрорезна издања су од средине осамнаестог века, уз материјалну потпору цркве, приређивали уметници бакроресци Христофор Жефаровић и Захарије Орфелин. Жефаровић је издао „књиге од изузетне важности за Србе“: 1741. објавио је у сарадњи са гравером Томасом Месмером „Стематографију“, 1742. једну своју књигу, 1745. Захарије Орфелин, гравер, калиграф, сликар и писац као редактор и коректор радио је у штампарији Теодосијевих; уредио је 1767. „Славеносербски магазин“ у коме први пут почињу да провејавају идеје надолазећег просветитељства; написао је први српски буквар, Житије Петра Великог и у седмој деценије издао неколико бакрореза.

Модерно српско издаваштво почело је по други пут у Венецији где је Димитрије Теодосије у штампарији „Славенско-Греческа типографија“ основаној 1755. од стране млетачких власти, почео да издаје црквене књиге на српском језику. Да „би отклонио неповерење српског свештенства према књигама које долазе из католичке средине“, Теодосије је у импресуму наводио „да су књиге штампане у Москви, Кијеву или Санкт Петербургу“. После смрти Димитрија Теодосија његов наследник нећак Пане Теодосије наставио је да издаје српске књиге све негде до 1824. године. Издавачи Димитрије и Пане Теодосије из Венеције издали су поред светих литургијских књига и световна дела првих српских просветитеља: Захарија Орфелина, Атанасија Стојковића, Доситеја Обрадовића и Павла Соларића.

Како би сузбили неконтролисано ширење књига Венецијанских издавача, а посебно руских књига које су у осамнаестом веку биле присутне и у српском школству, Хабзуршке власти су 1770. донеле одлуку да доделе ексклузивне повластице и монопол на двадесетогодишње издавање књига бечком универзитетском књижду Јосифу Курцбеку. По истеку монопола његову штампарију је 1792. на опште одушевљење младог српског грађанства у успону преузео Стефан Новаковић, српски дворски агент, који је за само пар година објавио 151. књигу. Већина их је „било црквеног карактера, нешто мање школских уџбеника и приручника, мали број књига из лепе књижевности и 1777. први превод једног романа на српски језик“.

Све књиге у Курцбековој и Новаковићевој „Славено-сербској, валахијској и источних јазиков типографији“ издавале су се све до 1786. године искључиво црквеном ћирилицом и то старим из „средњег века наслеђеним

типом ћирилских слова“ а после модерном „ћирилицом, тзв. грађанском азбуком, обликованој према стилу штампаних слова уведених у Русији почетком 18. века по наређењу Петра Великог“.

У периоду од 1740. до 1780. излазило је, према Јовану Скерлићу, просечно по „2 књиге годишње, од 1780. до 1800. по 7, од 1800 до 1820. по 19; од 1820. до 1830. по 23 на годину, од 1830 до 1850. по 45 на годину. Док је у целом 18 веку штампано непуних 220 српских књига, у времену од 1800 до 1850. изашло је преко 1400. На крају 18 века српске књиге штампане су у 300-400 примерака, око 1820. у 600-800, а око 1830. има их које се штампају у 2000 примерака“.

У деветнаестом веку најзначајнија бечка штампарија која је обележила српску културу била је Штампарија бечке конгрегације Мехитариста јерменског манастира у којој су објављене књиге Вука Караџића, владике Платона, Ђорђа Магарашевића, Димитрија Тирола, Лукијана Мушицког, Доситеја Обрадовића, Бранка Радичевића, Његоша...

Књиге на српском једно време објављиване су и у Лајпцигу, центру немачког издаваштва, у штампарији Јохана Брајткопфа у осамдесетим годинама осамнаестог века, код Тајбела крајем осамнаестог века, код Франца Вагнера, и у штампарији Берн Таухница Јуниора у трећој деценији где су своје књиге објавили Доситеј и Вук.

Највећи издавач књига на српском језику у првој половини деветнаестог века био је Пештански универзитет из Будима који је након куповине и пресељења Новаковићеве штампарије из Беча 1796. постао нови центар српске културе.

У првој половини деветнаестог века, све док се нису појавиле велике књижаре које ће у другој половини века преузети издаваштво, српске књиге су објављивале искључиво штампарије: у Пешти, Сомбору, Темишвару, Суботици Панчеву и у Новом Саду где је радила Цесарско-краљевска привилегована штампарија Павла Јанковића, Брзотиск Игњата Фукса, Платонова књигопечатња. Медаковићева штампарија и Митрополитско-гимназијална типографија која је између 1858-60. издала педесетак наслова.

Најзначајнији издавач наших књига врло брзо је по свом оснивању 1826. постала Матица српска која је у Пешти од 1824. и у Новом Саду после пресељења 1864. издавала Летопис, у коме су сарађивали сви наши виђенији књижевници.

У Будиму је као издавач успешно радио један од најзанимљивијих наших културних радника Јосиф Маловук који је између 1827. и 1831. издавао занимљиве књиге. Герг Јакшич је радио у Сентандреји, а у Трсту Андрија Стојковић и крајем треће деценије штампар Јован Маренига.

У првој половини деветнаестог века Нови Сад постаје важан центар старог српског издаваштва. Најзанимљивија личност био је Емануило

Јанковић (1758-1892), преводилац, писац, књижар, штампар и издавач и Павле Јанковић, један од ретких пословних људи који је успео да се обогати, али и да не правећи компромисе, изда „многа дела и преводе значајних писаца“.

Велики издавач су били Дамјан Каулиција, књижар, издавач и штампар и његов син Константин, издавач и књижар, данас познат по томе што је 1824. „почео да издаје „Летопис“.

У другој половини 19. века појавили су се после великих књижара-издавача и велики књижари-штампари-издавачи: Браћа Поповић, Браћа Јовановић, Лука Јоцић, Арса Пајевић, Светозар Огњеновић, Јован Радак...

У Београду се књиге нису издавале још од средине шеснаестог века, од пропасти штампарије дубровачког трговца Иве Гундулића. Хатишерифом из 1830. године Србија је добила право „постављати у земљи своје печатне књиге“, па је основана Државна штампарија. Само у првом периоду свог рада, негде до Светоандрејске скупштине и друге промене династије 1858, Књажеско-српска књигопечатња, издала је преко петсто наслова свих жанрова; од школских уџбеника, књига које популаришу науку, књиге есеја, публицистике и књижевности.

Глигорије Возаровић (1814-1887) је био први српски књижар и издавач књига, други велики српски издавач Велимир Валожић (1790-1848) преузео је књижару и издаваштво Милоша Поповића, уредника „Сербских новина“, и врло брзо, већ 1858, упустио се у издаваштво објављујући књиге намењене школи и преведену „лепу књижевност“.

За српско издаваштво у другој половини деветнаестог века била је необично важна одлука Попечитељства из 1858. да се дозволи физичким лицима и друштвима отварање приватних штампарија. Тако су први приватни штампари-издавачи постали књигопечатња Александра Андрића из Београда која је радила у периоду 1857-1867, и штампарија Николе Стефановића из Београда која је од 1860. до 1867. објавила педесетак књига.

Вредне књиге су издавале важне државне и друштвене институције у Србији: Уједињена омладина српска, Српско учено друштво, Друштво србске словесности, Српска академија наука, Коларчева и Чупићева задужбина, Друштво Светог Саве, Баталакин фонд, Певачка дружина „Станковић“, СКЗ...

Од средине деветнаестог века појављују се као издавачи и велике књижаре. Најпознатији књижари-издавачи на прелазу векова када издаваштво по први пут поприма индустријске облике били су Мита Стајић, Тома Јовановић, Рајковић и Ђуковић, Светислав Цвијановић и Геца Кон.

У Црној гори од 1834. године почиње са радом Народна штампарија, у Сарајеву Игњатије Сопрон и Вилајетска штампарија, у Мостар Пехер и Кесић од 1878 објављују књиге, у Дубровнику су књиге на ћирилици

издавали Матица српска Дубровника и Српска Дубровачка Штампариија... У Задру Српска књигопечатња Браће Батара, у Ријеци се од 1910. издаваштвом бави Издавачка књижара Г. Трбојевића, у Загребу је поред политичара и књижевника Људевита Гаја књиге на српском језику, ћирилицом, издавао И. И. Ткалец, затим „Светозар Голац“ као и Брзотиск Карла Албрехта, Брзотиск Анте Јакића, Тисак Фрање Жупан... и Издавачка књижница Ђорђе Ћелапа, књижара Зорке и Вељка Васића и Српска штампариија Павла Јовановића. У Солуну је књиге издавао Новак Јовановић, штампариија „Велика Србија“ и Српска књижара Ристивојевић, у Скопљу Књижара Јована Поповића и у Цариграду штампариија Т. Дивичијана.